

Hotel Panoptikon: Uticaj doma za penzionere na formiranje identiteta stanara

Predmet ovog rada je uticaj doma za penzionere na formiranje identiteta njegovih staranara. Cilj istraživanja je bio da se utvrdi kako dom utiče na ponovno osmišljavanje slike o sebi nakon penzionisanja, koje obično izaziva krizu identiteta. Materijal je prikupljen metodom intervjua sa stanarima doma Bežanijska kosa u Beogradu. U radu je pokazano da dom ima uticaj samo na one stanare koji su zadovoljni zbog smeštanja u dom, i da se taj uticaj ispoljava u vidu prihvatanja starosti i segregacije. Kod stanara koji nisu želeli da budu smešteni u dom ovaj efekat izostaje. To nam pokazuje da je dom samo instrument transformacije identiteta, za koji stanari odlučuju da li će ga iskoristiti ili ne.

Uvod

Tema ovog rada je uticaj doma za penzionere na osmišljavanje slike o sebi i formiranje identiteta njegovih staranara. Svaki radno sposobni član društvene zajednice će morati da se suoči sa tim da je radni vek ograničen. Kraj radnog veka označava početak novog perioda koji predstavlja promenu društvenog statusa. Problem je u tome što se taj status menja naglo i nije samoinicijativan već ga sprovodi država i društvo. Tada pojedinac mora da se navikne i prilagodi novonastaloj situaciji i novom statusu. Ljudi u takvoj situaciji moraju da preispitaju svoj identitet i da na novi način izgrade i utvrde shvatanje sebe.

Teorijska orijentacija

U današnjem društvu javlja se tendencija sve češćeg odvojenog života stare i mlade generacije, što utiče na stvaranje naglog prelaza iz grupe radno sposobnih u grupu penzionera. Kod smeštanja penzionisanih u domove uočavaju se dva nivoa promene identiteta: način na koji institucije oblikuju subjekte i način na koji subjekti osmišljavaju sebe. Kod prelaza iz grupe radno sposobnih u grupu penzionera javlja se kriza identiteta, jer osoba menja svoj socijalni status, a taj novi status joj je nametnut. U ovom slučaju država je ta koja određuje kada se odlazi u penziju pre svega na osnovu starosnog doba.

Džon Vortli (Wortley 1998) smatra da nije dobro deliti život na starosna doba, jer je kranji rezlutat ovakvog sistema vođenog biološkim determinizmom postavljanje stereotipa koji formiraju zidove „kulturalnog zatvora“. Drugim rečima, ukoliko delimo život na doba, svrstavamo osobe u jasno određeni socijalni okvir. Na taj način ih svrstavamo u mlade, stare, itd. Vortli tvrdi da je takav pristup pogrešan, jer ako nekoga svrstamo u takav okvir – dajemo mu stereotipnu ulogu koja postoji u datom društvu, odnosno, ograničavamo njegovu delovanje na ono što se od te osobe očekuje da radi, a to je samo ono što se smatra društveno prihvatljivim za osobu koja je u tom dobu, tj. smeštamo je u kulturni zatvor.

Dom, kao dato okruženje i institucija utiče na formiranje identiteta penzionera. Mišel Fuko (1997) ističe da disciplina počinje raspoređivanjem jedinki u prostoru. Disciplina ponekad zahteva ograđen prostor koji predstavlja svet za sebe – specifičan zaštićen prostor u kome se sprovodi disciplinovanje. Prostor za disciplinovanje treba da ima onoliko

Nataša Stevanović (1992), Beograd, Mitrovačka 10, učenica 4. razreda Srednje medicinske škole „Nadežda Petrović“ u Beogradu

MENTOR: Čarna Brkovic, PhD student, University of Manchester

delića koliko ima tela koje treba disciplinovati, odnosno elemenata koje treba odvojiti. U prostoru za disciplinovanje svaka jedinka ima svoje mesto – to su identične sobe pomoću kojih se „arhitektonski uobličava disciplinski poredak“ (Fuko 1997: 237). Ovim se podiže stepen kontrole. Cilj ovakvog parcelisanja prostora je raspuštanje neuređenih, prome-nljivih i skupina nepodložnih kontroli, i stvaranje kontrolisane i disciplinovane homogene grupe.

Pored disciplinovanja, Fuko piše i o dva meha-nizma kažnjavanja koja se odnose na potčinjavanje. To su javna mučenja i zatvori. Kod zatvora, potči-njavanje se postiže disciplinom, rasporedom jedinki u prostoru, vremenskim ograničenjem i organizo-vanjem aktivnosti, stalnim nadgledanjem i sl. Fuko navodi da zatvor pre svega ima funkciju preobražaja jedinki gde izolacija treba da bude pozitivan instru-ment preobražaja. Fuko interpretira ideju Benta-movog Panoptikona (Fuko 1997: 190-223) čiji je psihološki efekat stvaranje svesti kod zatvorenika o njihovoj stalnoj vidljivosti, čime se obezbeđuje funk-cionisanje vlasti i smanjuje opasnost od stvaranja zavere ili pobune. (Panoptikon je kružna ili poliugaona građevina u čijem centru se nalazi kula stražara, a bočne zidove čine ćelije zatvorene šipkama, tako da se zatvorenici, učenici, bolesnici ne mogu međusobno videti, a da su svi izoženi pogledima iz kule stražare.) Ova ideja počiva na stalnom nadzoru koji dopire iz centralne kule. Međutim, u toj kuli nikada ne mora da bude stražar, već je sama mogućnost da tamo ima nekoga dovoljna da izazove željeni psihološki efekat. Zatvorenici ne mogu da znaju da li u kuli ima nekoga ili nema – pred njima se nalazi samo kula kojoj su potpuno izloženi. Međutim, cilj panoptikona nije ostvarivanje discipline, potčinjavanje i preobražaj jedinke radi samog kažnjavanja ili upravljanja. Moć Panoptikona nije samo opresivna, već i konstruktivna. Njegov cilj je da deluje na socijalne odnose kako bi se pojačala produktivnost, razvila ekonomija ili efikasniji sistem obrazovanja.

Pre nego što pređemo na analizu prikupljene etnografske građe, bitno je osvrnuti se na ulogu tela u procesu disciplinovanja. Telo je bitan medij preko koga komuniciramo sa spoljašnjom sredinom, tj. kroz koji se predstavljamo društvu, a isto tako i doživljavamo sami sebe. Tako je na primer Ketrin Vudvord (Woodward 1997) pisala o ljudima koji su zaraženi HIV virusom i o tome kako su morali da razviju nov način razmišljanja o sebi samima jer se

telo koje ih je do tada predstavljalo nepovratno pro-menilo. To telo ih na neki način izdaje, baš kao i stare ljude, i potvrđuje da se njihov status menja. Stoga oni moraju da ponovo odrede kakva je veza između ja (sopstva) i tela. S druge strane, Lindzi Frenč (French 1994) je napisala rad koji govori o ljudima stradalim od mina koje su postavljene za vreme gerilskog rata u Kambodži. Ljudi su ostajali bez očiju, ruku ili nogu i kao takvi bili različiti od ostalih. Oni su se u početku borili za odbranu svojih sela, ali kada su pretrpeli telesna oštećenja nisu više predstavljali produktivan deo zajednice i tada su smeštani u kamp za žrtve mina Site II. Autorka na-vodi da je veoma bitan doživljaj sopstvenog tela koji su imali njeni ispitanici, upravo zbog načina na koji nas telo predstavlja. Žrtve mina su pred drugim ljudima okarakterisane kao drugi, jer i mi sami živimo kroz svoja tela.

Fuko takođe upućuje na telo kao na važan poli-tički instrument preko koga se takođe komunicira, u ovom slučaju sa javnošću. Na telu se neposredno odražavaju odnosi vlasti; oni utiču na njega, žigošu ga, dresiraju, muče, primoravaju na rad i na ceremo-nije. Telo kao politički instrument postaje korisna snaga samo ako je ujedno i produktivno i potčinjeno. Potčinjavanje podrazumeva manipulaciju pokretima, ponašanjem, tj. način ovladavanja tuđim telom. Potčinjavanjem se ne postiže samo vlast nad telom, već i to da se osoba ponaša na način na koji mi to očekujemo. Fuko zaključuje da vlast nad telom nije oblik svojine već strategija. Ljudsko telo potpada pod mašineriju vlasti.

Opis građe

Istraživanje je obuhvatalo stanare doma za pen-zionere Bežanijska kosa i sprovedeno je tokom juna 2007. i 2008. godine. Koristeći metod dubinskih intervjuva ispitano je deset informanata u junu 2007. godine i četrnaest informanata u junu 2008. godine. Svi ispitanici žive u domu, a periodi njihovog boravka u domu su od 6 meseci do dvadeset jedne godine.

Stav ispitanika o domu se znatno razlikuje u zavisnosti od toga na koji način su se ispitanici prilagodili životu u domu. Krize su uglavnom bile izra-žene kod ispitanika koji su bili primorani (zbog zdravstvenog stanja ili pritiska porodice) da dođu u dom ili su imali unapred izgrađen negativan stav o domu. Oni se nisu prilagodili životu u domu, tj. nisu se dobro integrirali u zajednicu. Ovi ispitanici odbi-

jaju svaki vid aktivnosti koji se organizuje u domu, a smatraju da druženje u domu nije „kao što treba da bude (jedino se druže jedno vreme, i onda to traje mesec, dva i batali)“. Takođe, njihov stav je da stanari nisu dovoljno uključeni u donošenje odluka i protiv se kontroli i autoritetu u domu („neuporedivo bi bilo bolje da postoji jedan anketni odbor koji bi prikupljao podatke od korisnika tipa – da li ste zadovoljni hranom i tako...“).

S druge strane, stanari kojima se život u domu dopada potenciraju zajedništvo („mi smo ovde famili-ja; ja ovde volim da porazgovaram sa ljudima, da ih ubedim da se malo prilagode“) i smatraju da svi treba da učestvuju u domskim aktivnostima („svi treba da zalivamo to cveće da nam svima bude lepo, pa to je naša kuća“). To su ispitanici koji su svojevoljno i bez predrasuda došli u dom i uspeali da se prilagode i uspešno organizuju sebi socio-kulturni život u domu. Zadovoljni stanari generalno zameraju i osuđuju negativane stavove ostalih stanara i smatraju da oni treba da sakrivaju svoje nezadovoljstvo („ako vidim da je neko tako namrgođen, ja ga opomenem i kažem mu – sram te bilo! Tu nervozu ne znaju da sakriju u sebi nego je ispoljavaju“). Ovi stanari ne gledaju blagonaklono na žalbe nezadovoljnih stanara („ljudi se ovde samo žale; tako ovde neko pita – jao kako ti se dopalo ono što smo jeli? – ja im kažem divno mi je“) i osuđuju ogovaranja i druge vidove parcelisanja u društvu („onda gomilica žena tu, druga gomilica malo niže i tako sve – bla, bla; pa ja sam mislila da ću ovde naći jedne žene koje su blage, tihe, pričaju tako... Međutim užas...“). Zadovoljni stanari pokazuju veću želju za disciplinom, kontrolom i autoritetom („to je ovde jedina mana – nema kontrole; ljudi su se ovde postavili neozbiljno, ipak su to stariji ljudi, prema njima se mora postaviti kao autoritet“). Smatraju da ta kontrola treba da pokriva i odnose među stanarima („to druženje nije dovoljno kanalisano ni dovoljno kontrolisano“).

Stav o bolesti i iscrpljenosti tela kod svih ispitanika je negativan, tj. trude se da ne ramišljaju i ne govore o tome („meni neće biti bolje ako budem neraspoložena i nervozna zbog bolesti, kad bi bilo tako ja bih se drala da me ceo dom čuje; za starog čoveka je normalno da bude bolestan; ja više ne mogu sebe da opslužujem kao nekada... Sa strahom idem pod tuš...“).

Neki od ispitanika, koji na dom gledaju kao na pozitivnu stvar, uočili da ih je dom promenio („ja kad sam došla ovde bila sam skrhkana, užasna; dom

mi je nahranio dušu“) i navode da im je „usamljenost“ prijala („ovde imam neku usamljenost, nije to prava usamljenost već neka... neki mir – sama sa sobom“).

Ispitanici koji nisu zadovoljni time što su smešteni u dom izbegavaju da učestvuju u svim aktivnostima, bilo da su organizatori udruženi stanari ili zaposleni u domu. Ispoljavaju želje da se distanciraju od zajednice i da vreme provode što više van doma, kao i sa ljudima koji nisu stanari („svaki dan odem da šetam kejom, odem do pijace, i tako ceo dan, ovde samo prespavam“).

Analiza

Fukoova disciplina podrazumeva parcelisanje prostora i raspoređivanje jedinki u tom prostoru. Treba napomenuti da se Fuko bavio zatvorima i da se pri primeni njegovih zaključaka na domove mora ukazati na bitnu razliku – u zatvor se dospeva prinudom i ne može se iz njega samovoljno otići, dok ta mogućnost kod doma postoji – u dom se dobrovoljno dolazi iz njega se može dobrovoljno otići.

Ako posmatramo prostornu organizaciju doma, videćemo da svaki kompleks u domu ima zajedničke prostorije i garsonjere. Svakoj jedinki pripada jedna ćelija prostora. Svaki stanar ima identičnu garsonjeru. Zajednički prostor čine prostorije za odmaranje, trpezarija, bioskopska sala i restoran. Sve ove prostorije imaju određenu funkciju i namenu. Takođe, sve aktivnosti su vremenski kontrolisane – tačno se zna u koliko sati je bioskopska projekcija, kada je gimnastika, a kada se održava literarna sekcija. Sve ovo je potrebno da bi se jedinka uključila u sistem – kontrola, disciplina i autoritet su potrebni da bi se izvršilo „potčinjavanje“. Grupa ljudi koja je prostorno podeljena i jasno vremenski kontrolisana podložnija je kontroli, čime se smanjuje i mogućnost negativnog udruživanja među članovima grupe. Analizirajući iskaze ispitanika, primećujem da ispitanici koji imaju pozitivno mišljenje o domu i koji žele da se zajednica još više proširi i da se i sami više uključe u njene aktivnosti, zapravo žele i veći stepen kontrole i discipline. Oni žele da budu uključeni u sistem. Fuko smatra da je za uspostavljanje discipline potreban stalan nadzor nad subjektima. Prostornim rasporedom doma i vremenskim planiranjem omogućena je kontrola – moguće je tačno znati da li je neki stanar u svojoj garsonjeri ili ga treba potražiti u trpezariji za vreme doručka, dok ga za

vreme jutarnje gimnastike treba tražiti u parku, gde je sa ostatkom grupe. Kao i kod Panoptikona, svi su izloženi nadziranju. Međutim, iako je omogućeno da stanari budu stalno posmatrani, u ovom domu se ne sprovodi kontrola za vreme aktivnosti, niti se proverava ko je u apartmanu, ko je prisustvovao obroku, a ko ne. Iako kod Panoptikona u kuli strážari ne mora da bude nikoga, već je dovoljan psihološki podsticaj, stanari doma Bežanijska kosa želeli su da vide da u strážari nekog ima. Tako su informanti koji dom doživljavaju kao pozitivnu instituciju želeli da se taj nadzor pojača. Smatrali su da na svakom doručku treba vršiti „prozivku“, tj. da treba zapisati ko na doručku nedostaje, a kasnije i proveriti zašto je stanar izostao sa doručka i da li to često praktikuje. Pojačan nadzor i pojačana kontrola viđeni su kao način da se izvrši pritisak na ostale nezadovoljne stanare da prihvate pravila i uključe se u domske aktivnosti.

Fuko (1997) se u svom delu bavio metodama nadziranja i kontrole u zatvorima i drugim kaznenim ustanovama, tako da se neki mehanizmi i principi nadziranja koje je Fuko opisao razlikuju od onih koje smo primetili u domu. Kod zatvorenika ili duševnih bolesnika postoji metoda prinude i ljudi se u tim ustanovama ne nalaze tu sopstvenom voljom. Oni ne mogu samoinicijativno da se isključe iz programa, da napuste ustanovu ili da odbiju da učestvuju u nekim aktivnostima. To je glavna razlika u odnosu na dom za penzionire koji smo opisali. Iako neki od ovih stanara nemaju podršku porodice ili materijalne mogućnosti da napuste dom, oni i dalje, zakonski gledano, mogu da odbiju da učestvuju u aktivnostima koje se organizuju u domu. Oni su u mogućnosti, ukoliko nisu zadovoljni svojim boravkom u toj ustanovi, da bojkotuju programe i ne moraju da se izlože „svevidećem oku“ ukoliko to ne žele, tako što će zahtevati da im se npr. ručak donosi u sobu, neće koristiti zajedničke prostorije, ili će odustvovati tokom dana, a samo noću boraviti u apartmanu. Na taj način stanari doma su zaklonjeni od nadzora, jer ne postoji provera po apartmanima, niti stanari moraju da se javljaju ukoliko ne odsustvuju duže od 24 h.

Zaključak

U ovom istraživanju pokazano je da je dom, u procesu ponovnog osmišljavanja identiteta i slike o sebi, društvena alatka pomoću koje se postiže transformacija identiteta. Kroz model Fukoovog Panoptikona uvidamo

da stanari doma koji pozitivno gledaju na budućnost, prihvataju sve ono što dom nudi, saraduju sa psihologom i socijalnim radnicima, dolaze na sastanke raznih grupa, priključuju se radnim akcijama i učestvuju u programima. Ti informanti koriste pozitivnu stranu panopticisma, kao što je kreiranje novih odnosa, kako bi se što dublje integrisali u zajednicu koja postoji u domu. Oni postaju nosioci mehanizma panoptikona i dalje šire njegovo dejstvo tako što vrše pritisak na ostale stanare doma da se priključe grupnim aktivnostima. Oni sami učestvuju u svim domskim aktivnostima, odobravajući svoju socijalnu transformaciju i insistirajući na pojačavanju mehanizama kontrole. Sa druge strane, stanari koji nisu zadovoljni time što su smešteni u dom, ne prihvataju elemente zajedničkog života i smatraju da im je privatnost ugrožena svakim vidom kontrole i mešanja zaposlenih u domu. Iz ovoga vidimo da je transformacija identiteta, koja treba da bude posledica upotrebe Panoptikona, u domu moguća samo ukoliko pojedinac odluči da se uključi u njegove mehanizme.

Stanari koji su zadovoljni boravkom u domu manje razmišljaju o bolesti i o starenju svoga tela, više su skoncentrisani na integrisanje u zajednicu, prihvataju bolest kao neminovnost starosti i sa obe ovim činjenicama se mire. Ponašaju se kao da je pred njima novo poglavlje života u kome oni treba da se više posvete sebi i unapređivanju svog društvenog života. Kod ovih pojedinaca uticaj doma se ogleda u tome što oni počinjū da prihvataju starost, ali kao što je pomenuto, do ovog efekta može doći samo ukoliko individua to želi da dozvoli. Ukoliko pojedinac ne želi da boravi u domu, tj. ako nije zadovoljan domom on neće samoinicijativno pristupiti aktivnostima u domu – neće se integrisati u zajednicu i efekat prihvatanja starosti i segregacije će izostati.

Literatura

French L. 1994. *Amputees on the Thai-Cambodian Border: the Political Economy of Injury and Compassion in Embodiment and Experience*. U *Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self* (ur. T. J. Csordas). Cambridge: Cambridge University Press, str. 69-99.

Fuko M. 1997. *Nadzirati i kažnjavati*. Beograd: Prosveta

Woodward K. 1997. Faulty Selves, Imperfect Bodies: Impairment, Disability and Aids. U *Identity and Difference* (ur. K. Woodward). London: Sage Publications, str. 150-160.

Wortely J. 1998. Four-age systems of human development. *Journal of Aging and Identity* Volume, 3 (4): 213.

Nataša Stevanović

Hotel Panopticon: Influence of a Nursing Home on the Shaping of Its Residents' Identity

In this paper we analyse the influence that the nursing home "Bežanijska Kosa" in Belgrade had on the shaping of its residents' identities. It is shown that the home influenced only those residents that are satisfied with the fact that they live in the home. That influence was seen in the manner of acceptance of old age and segregation, as well as in the optimistic view of life. With residents who never wanted to be placed in such an establishment, the aforementioned effect is missing. That shows that the nursing home was an instrument for the transformation of identity, but that it did not have an absolute power over its residents. 